

Π. Παυλίδης, *Η γνώση στη διαλεκτική της κοινωνικής εξέλιξης*, εκδόσεις Επίκεντρο

Ο Περικλής Παυλίδης στο βιβλίο του *Η γνώση στη διαλεκτική της κοινωνικής εξέλιξης*, εκδόσεις «Επίκεντρο», πραγματεύεται τη μεταβολή της θέσης που κατέχει η γνώση στη διαδικασία της κοινωνικής εξέλιξης, τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της γνώσης, τον κρίσιμο ρόλο της εργασίας στην παραγωγή της και του σύγχρονου κόσμου. Ο συγγραφέας εξετάζει με ενδελεχή τρόπο τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της γνώσης ως καρπού της συναπτόμενης εργασίας στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία, την ιστορική και αντιφατική τους ανάπτυξη, τους περιορισμούς και τις προϋποθέσεις ανάπτυξής τους στην προοπτική της κοινωνικής χειραφέτησης.

Ο σύγχρονος κόσμος αλλάζει δυναμικά ως συνέπεια της μετάδοσης και της εφαρμογής γνώσεων και διαδικασιών παραγωγής σε πλανητική σχεδόν κλίμακα. Όλο το περιβάλλον μας συνιστά αντικειμενοποίηση γνώσεων, δίνοντας την ψευδαίσθηση ότι κινούμαστε

προς τη διαμόρφωση μιας «κοινωνίας της γνώσης». Δεδομένου ότι κινούμαστε προς τη ραγδαία συρρίκνωση της άμεσης ζωντανής εργασίας, το κρίσιμο και δραματικό δίλημμα που τίθεται έχει ως εξής: είτε θα μεταβούμε σε ένα καθεστώς καθολικής απασχόλησης με ριζική μείωση του εργάσιμου χρόνου, με αύξηση και όχι μείωση των αποδοχών (από τη στιγμή που αυξάνει διαρκώς το παραγόμενο κοινωνικό προϊόν) είτε θα υποστούμε την τεράστια καταστροφή ανθρώπινων δυνάμεων με τη μορφή της ανεργίας και της εκτενούς περιστασιακής-επισφαλούς απασχόλησης. Μάλιστα το δίλημμα αυτό τίθεται σε μια εποχή πρωτόγνωρης αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας, πρωτόγνωρης αφθονίας καταναλωτικών αγαθών και πρωτόγνωρων δυνατοτήτων ελεύθερου χρόνου για όλους, δεδομένης της δυναμικής εξέλιξης της επιστημονικοτεχνικής επανάστασης και της ραγδαίας αυτοματοποίησης της παραγωγής. Ο συγγραφέας δι-

νει έμφαση όχι μόνο στην εξέταση των αντιφάσεων που χαρακτηρίζουν τη μετατροπή της γνώσης σε άμεση παραγωγική δύναμη εντός της σύγχρονης κεφαλαιοκρατίας, αλλά και στην ανίχνευση της σημασίας που δύνανται να αποκτήσουν η γνώση και η μόρφωση στην κοινωνία της χειραφετημένης εργασίας. Ως εκ τούτου τα ζητήματα της γνώσης και της μόρφωσης, στον βαθμό που συνδέονται με τις ουσιώδεις αντιφάσεις και τάσεις της κοινωνικής εξέλιξης, αποκτούν εξαιρετική κρισιμότητα για τη σύγχρονη κοινωνική επιστήμη και φιλοσοφία, και κυρίως για τα εγχειρήματα θεωρητικής αναζήτησης εναλλακτικών κοινωνικών προοπτικών.

Για να κατανοηθεί όμως καλύτερα ο κομβικός ρόλος της εργασίας και του πώς άπτεται της κοινωνικής προοπτικής, σκόπιμη είναι μία σύντομη περιοδολόγηση του χαρακτήρα της εργασίας στα ιστορικά στάδια της κοινωνικής εξέλιξης.

Το ένστικτο της επιβίωσης συγκροτεί τις πρωτόγονες κοινότητες στη βάση ενός φυσικού καταμερισμού της εργασίας. Ο δεσμός των μελών της κοινότητας λειτουργεί ως υποτυπώδης παραγωγική δύναμη και, ως εκ τούτου, οι σχέσεις παραγωγής ταυτίζονται με τις παραγωγικές δυνάμεις. Τα ίδια τα μέλη της κοινότητας συνιστούν τη συνολική παραγωγική δύναμη. Η ανάπτυξη των εργαλείων και των διαμεσολαβημένων από αυτά ανθρώπινων σχέσεων αποτελούν τους παρώντες που σταδιακά μετασχημα-

τίζουν τη φυσική ενότητα των μελών της κοινότητας, ως ενιαία παραγωγική δύναμη. Η πνευματική δραστηριότητα δεν διαφοροποιείται ακόμα αισθητά από την υλική, βιοτική δραστηριότητα. Η συνείδηση είναι αναπόφευκτα ομαδική, κοινοτική, ενώ ο τρόπος με τον οποίο οι πρωτόγονοι άνθρωποι ερμηνεύουν τον κόσμο είναι συγκυριακός, προσκολλημένος σε συγκεκριμένα γεγονότα, στην αλληλουχία τους. Η πραγματικότητα είναι ένα χιώδες συνονθύλευμα γεγονότων. Με τη μετάβαση από την τροφосуλλογή στην παραγωγική οικονομία, την ανάπτυξη της παραγωγικότητας, του ανταγωνισμού και της οικονομικής ανισότητας εντός της κοινότητας, υπονομεύεται η ενιαία παραγωγική δύναμη. Η κοινότητα του γένους παρακμάζει και τη θέση της παίρνουν οι πρώτοι ταξικοί σχηματισμοί. Διαμορφώνονται έτσι ιστορικές κοινωνικές, εργασιακές σχέσεις, βαθιάίνει ο καταμερισμός της εργασίας, εμφανίζεται η ατομικότητα.

Τα πρώτα στοιχεία γνωσιακής διερεύνησης του κόσμου με την έννοια της παρατήρησης, της καταγραφής και της προσπάθειας ερμηνείας των διαφόρων φαινομένων, εμφανίζονται στη δουλκοκτητική κοινωνία. Η γνώση επομένως απαλλάσσεται από τη μυστικοποίηση και η παιδεία θα γνωρίσει άνθηση, παρ' ότι η αγωγή έχει χαρακτήρα αυταρχικό, πειστικό, προσανατολισμένο στην όσο το δυνατόν γρηγορότερη ένταξη των παιδιών στην παραγωγή. Το κοινωνικό ιδεώδες στην αρχαία δουλκοκτητική κοινωνία αφο-

ρά την ανάπτυξη της νόησης, την εξιδανίκευση της ενασχόλησης με τη θεωρητική γνώση, ενώ ταυτόχρονα απαξιώνεται κάθε χειρωνακτική-τεχνική εργασία.

Με τη διαμόρφωση της φεουδαρχικής κοινωνίας, έχουμε μια πρώτη ανάπτυξη της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, οι κοινωνικές-ταξικές πλέον σχέσεις γίνονται αντιληπτές ως φυσικές σχέσεις, ως δεσμοί που δεν έχουν ακόμα μετασχηματιστεί από τους ιστορικούς προέλευσης δεσμούς, ως σχέσεις που προκύπτουν από τη φύση. Άρα και η κοινωνική συνείδηση παραμένει θρησκόληπτη και κοινοτική, και η διάθεση για γνώση καθηλωμένη στα όρια του στενού φεουδοκρατικού ορίζοντα, του θρησκόληπτου, πρωτόγονου ανθρώπου. Μόνο στον 12ο-13ο αιώνα, με τις πρώτες μεταφράσεις αρχαιοελληνικών και αραβικών κειμένων, σε συνθήκες ευρύτερης κοινωνικής-οικονομικής-πολιτικής ανάπτυξης των πόλεων, εμφανίζονται τα πρώτα πανεπιστήμια, και η εργασία, κοπιώδης και χειρωνακτική, εμφανίζει τις πρώτες της συντεχνίες και βιοτεχνίες. Σιγά σιγά, η πρόοδος της επιστήμης αρχίζει να συνδέεται με την πρόοδο της τεχνικής. Παρά την επιστημονική επανάσταση όμως του 17ου αιώνα (Κοπέρνικος, Γαλιλαίος, Νεύτωνας), η σύζευξη επιστήμης-τεχνολογίας και ακόμη περισσότερο μόρφωσης-εργασίας δεν αποτελεί ειδοποιό χαρακτηριστικό της φεουδαρχίας.

Η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής χαρακτηρίζει την κεφαλαιοκρατι-

κή κοινωνία, ενώ οι εργαζόμενοι δεν υποτάσσονται πλέον σωματικά στους ιδιοκτήτες, αλλά εκχωρούν σε αυτούς την ικανότητά τους προς εργασία έναντι μισθού. Η επιστήμη γνωρίζει τεράστια ανάπτυξη εξαιτίας της οικονομικής της σημασίας κι επδρά σε όλο το φάσμα των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Οι φυσικές σχέσεις μετασχηματίζονται και σε παγκόσμια κλίμακα κυριαρχούν οι κοινωνικές, ιστορικά προσδιορισμένες σχέσεις παραγωγής. Η εκπαίδευση αφορά την πλειονότητα του πληθυσμού. Το μορφωτικό ιδεώδες του Διαφωτισμού, το τυπικό μορφωτικό ιδεώδες της αστικής κοινωνίας και της κλασικής αστικής φιλοσοφίας, αποτελεί η ιδέα του αυτόνομου ατόμου το οποίο κατέχει την ικανότητα της ορθής σκέψης, χωρίς δεισιδαιμονίες και προκαταλήψεις, χωρίς καθοδήγηση και συμβιβασμούς. Η διαρκής ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και η παρεπόμενη γνώση απεγκλωβίζουν τον άνθρωπο από τις φυσικές δυνάμεις και απομυθοποιούν πλέον την ίδια τη φύση. Η παραγωγή εκμηχανίζεται και στα τέλη του 19ου αιώνα η επιστήμη μετατρέπεται σε παραγωγική δύναμη, καθώς η κεφαλαιοκρατία εισέρχεται στο στάδιο του ιμπεριαλισμού. Η ανάπτυξη της επιστημονικής έρευνας και τεχνολογίας είναι αλματώδης, ενώ βαθαίνει ο καταμερισμός εργασίας. Αυτοματοποιείται η παραγωγή, προωθείται η καινοτομία και η εργασία γίνεται περισσότερο διανοητική-επιστημονική.

Αντιφάσεις και προοπτικές

Όσον αφορά στον χαρακτήρα της εργασίας στη σύγχρονη εποχή, η παρατηρούμενη σύζευξη γνώσης και εργασίας σηματοδοτεί την εμφάνιση νέων χαρακτηριστικών της εργασίας, τη διαμόρφωση δυνατοτήτων ριζικής αλλαγής του περιεχομένου της, των ιδιοτήτων του υποκειμένου της, καθώς και των αναγκαίων κοινωνικών σχέσεων. Η γνώση ως αποφασιστικός παράγων της εργασίας και ευρύτερα της κοινωνικής ζωής προϋποθέτει την ύπαρξη ανθρώπων που μορφώνονται πολύπλευρα, σκέπτονται πρωτότυπα, συνεργάζονται συντροφικά και δραστηριοποιούνται δημιουργικά. Όμως αυτή η αισιόδοξη οπτική της «κοινωνίας της γνώσης» βρίσκεται σε κραυγαλέα αντίθεση προς τον κόσμο της καθολικής αγοραπωλησίας πολιτισμικών ικανοτήτων και αγαθών, της πραγματοποίησης της κάθε ξεχωριστής προσωπικότητας, του κοινωνικού ανταγωνισμού και της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο. Η εμπορευματοποιημένη γνώση είναι η χρησιμοθηρική, ιδιοτελής γνώση των αλλοτριωμένων ανθρώπων. Επιπλέον, η εξαφάνιση της βασικής επιστήμης και έρευνας από τα πανεπιστήμια, σε συνδυασμό με τη μυστικότητα των αποτελεσμάτων της τελευταίας, οδηγεί σε μαρασμό την ίδια τη γνώση, εντέλει την ίδια την ικανότητα κατανόησης του κόσμου και των προοπτικών που μπορεί να διανοιήσει η ίδια η επιστήμη και η έρευνα.

Η ιστορικών διαστάσεων κρίση

που ζούμε και τα ζητήματα που ανακύπτουν (εκμετάλλευση, διευρυνόμενη φτώχεια, πόλεμοι, αλλοτρίωση και κατακερματισμός της προσωπικότητας, διατροφική ανεπάρκεια, καταστροφικές, πιθανόν μη αναστρέψιμες, μεταβολές στο περιβάλλον) καταδεικνύουν το φιάσκο της φρενήρους πορείας της νεοφιλελεύθερης στρατηγικής του κεφαλαίου.

Από την άλλη, θεμελιώδες γνώρισμα της εξέλιξης των παραγωγικών δυνάμεων και της ίδιας της εργασίας εντός της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας αποτελεί η ανάπτυξη του κοινωνικού τους χαρακτήρα. Αναπτύσσεται δηλαδή και προσορκύει ταυτόχρονα ιστορικά η τάση ολοκλήρωσης του κοινωνικού χαρακτήρα της εργασίας και της προσωπικότητας, της μετατροπής της εργασίας, σε δημιουργική δραστηριότητα. Η αντιμετώπιση του υποδουλωτικού καταμερισμού εργασίας είναι πρωτίστως πρόβλημα των σχέσεων παραγωγής. Η αναντιστοιχία παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής είναι πλέον το κύριο χαρακτηριστικό του σταδίου παρακμής της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας.

Επομένως η συζήτηση για τα ζητήματα της γνώσης, δηλαδή για την επιστημονική έρευνα και την εκπαίδευση, καθώς και για τους θεσμούς που συνδέονται με αυτές, **αφορά στις προοπτικές της ανθρωπότητας**, στη διερεύνηση των δυνατοτήτων και των τάσεων που επιτρέπουν την αλλαγή, την εξέλιξη, την ανάπτυξη της ανθρώπινης κατάστασης.

Εξετάζοντας λοιπόν τα παραπάνω φαινόμενα και τάσεις, καλούμαστε να δούμε πέραν των ορίων του κυρίαρχου τρόπου παραγωγής, να ανιχνεύσουμε τη μορφή κοινωνικής οργάνωσης που ταιριάζει ουσιαστικά προς τον διαμορφούμενο χαρακτήρα της εργασίας. Πλέον, μόνον η οικονομία που εδράζεται στην κοινωνική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και στη σχεδιοποιημένη λειτουργία τους με σκοπό την ικανοποίηση κοινωνικών αναγκών μπορεί να ανταποκριθεί στις ιδιαίτερες και τις απαιτήσεις των ανεπτυγμένων παραγωγικών δυνάμεων, και πρωτίστως των ανθρώπων ως παραγωγικών δυνάμεων - φορέων της «γενικής διάνοιας».

Συνακόλουθα η αντιμετώπιση της καπιταλιστικής κρίσης και η διάνοιξη προοπτικών κοινωνικής προόδου συνάπτεται καιρία με την ανάδειξη του προτάγματος της χειραφέτησης της εργασίας, βάσει της κατανόησης των σύγχρονων δυνατοτήτων υλοποίησής του. Οι ταξικοί αγώνες δεν μπορούν να είναι επιθετικοί αν δεν έχουν σαφή τελικό σκοπό, θεμελιωμένο στη συνειδητοποίηση του εφικτού της οργάνωσης και εξέλιξης της εργασίας χωρίς την κηδεμονία του κεφαλαίου, της δυνατότητας δηλαδή ανάκτησης από τους εργαζόμενους όλων εκείνων των λειτουργιών που το κεφάλαιο, ως αποξενωμένη και ανεξέλεγκτη «κοινωνικότητα», επιτελεί στο σύστημα της παραγωγής. Με άλλα λόγια, το ζήτημα της εργασίας θα πρέπει να τεθεί από τη σκοπιά της διαμόρφωσης του

κοινωνικού της χαρακτήρα, του βαθμού στον οποίο οι εργαζόμενοι, στην ενότητά τους, μπορούν να καταστούν πραγματικά υποκείμενα του συστήματος της παραγωγής, σχεδιαστές, διευθυντές και ρυθμιστές του.

Βεβαίως, η σύζευξη των άμεσων ζητημάτων της ταξικής πάλης με την προοπτική χειραφέτησης της εργασίας δεν είναι καθόλου απλή και εύκολη υπόθεση. Είναι όμως απαραίτητη για την ιδεολογική και πολιτική ηγεμονία των δυνάμεων του αντικαπιταλιστικού-κομμουνιστικού κινήματος, και ιδιαίτερα για την οικοδόμηση μιας εξαιρετικά αναγκαίας συμμαχίας μεταξύ των παραδοσιακών στρωμάτων της εργατικής τάξης, που σχετίζονται κυρίως με τη χειρωνακτική εργασία και αυτών που αφορούν τη ραγδαία προλεταριοποιούμενη εργαζόμενη διάνοηση.

Αν στους ταξικούς αγώνες και στα σοσιαλιστικά εγχειρήματα του 20ού αιώνα, αποφασιστικής σημασίας ήταν η συμμαχία των βιομηχανικών εργατών με τα μικρομεσαία αγροτικά στρώματα, τώρα κρίσιμη καθίσταται η συμμαχία, ή ακριβέστερα η ενότητα, των φορέων της χειρωνακτικής και της διανοητικής μισθωτής εργασίας. Η αύξηση του αριθμού των τελευταίων, οι μεγαλύτερες ικανότητές τους για κατανόηση του κόσμου, σχεδίαση δραστηριοτήτων, αυτο-οργάνωση και αυτόβουλη δράση, σε συνδυασμό με τη ριζοσπαστικοποίησή τους λόγω της ισχυρής υποβάθμισης της παραδοσιακά καλύτερης κοινωνικής θέσης τους, διαμορφώνουν

κατάλληλες συνθήκες αποφασιστικής ενίσχυσης του στρατοπέδου της εργασίας στον μεγάλο ταξικό αγώνα για την ανατροπή της εξουσίας του κεφαλαίου. Η ανίχνευση, κατανόηση και ανάδειξη σε στρατηγική των σύγχρονων δυνατοτήτων σοσιαλιστικής χειραφέτησης της εργασίας και της κοινωνίας παραμένει το ύψιστο καθήκον της εξαιρετικά αναγκαίας επαναστατικής πρωτοπορίας, αποτελεί την πεμπτοσύνη της ιδεολογικής και πολιτικής ηγεμονίας που μπορεί να οδηγήσει σε νικηφόρα επαναστατικά εγχειρήματα.

Ως εκ τούτου, η συζήτηση για την κοινωνία της γνώσης αφορά, πρωτίστως, στην εξέταση των αντιφάσεων της εργασίας και στη διερεύνηση των προϋποθέσεων και των δυνατοτήτων χειραφέτησής της. Η κριτική θεωρητική εξέταση του αναφερθέντος θέματος, καθώς και όλων των κρίσιμων κοινωνικών ζητημάτων, έχει εξόχως **πρακτική σημασία**: στον βαθμό που είναι διεισδυτική, που προάγει την κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας, δύναται να φωτίζει και να υποστηρίζει το κοινωνικό πράττειν, πρωτίστως την πρακτική δραστηριότητα της κοινωνικής αλλαγής. **Για να είμαστε λοιπόν πρακτικοί στις σύγχρονες καταστάσεις, θα πρέπει να υπερβούμε τον ορίζοντα της εμπειρικά δοσμένης εικόνας των πραγμάτων, του άμεσα βιωμένου «εδώ και τώρα» των γεγονό-**

των, να στοχαστούμε δηλαδή θεωρητικά, να δούμε πέραν του κυρίαρχου κόσμου. Και το βιβλίο του Π. Παυλίδη συμβάλλει σαφώς στη θεμελίωση μιας τέτοιας λογικής, διαλεκτικής διερεύνησης των ορίων, των αντιφάσεων και των δυνατοτήτων της σύγχρονης εργασίας, συνυφασμένης με το συνολικό πολιτικό σχέδιο ανατροπής και κομμουνιστικής προοπτικής. Ένα βιβλίο με στέρεο πλούτο, γλώσσα επιστημονικά ακριβή και ζυγισμένη εκφραστική οικονομία σχεδόν ποιητική, θεμελιωμένο στη συλλογική ερευνητική μαρξιστική παράδοση των σοβιετικών ερευνητικών κέντρων, με εξαιρετικά χρήσιμη, πλούσια κι ενημερωμένη βιβλιογραφία. Παρά την έμφαση στα ιδεολογικά ζητήματα, ο εγχειριδιακός χαρακτήρας του βιβλίου θα αποδειχθεί χρήσιμος για τον αναγνώστη που θα θελήσει να προστρέξει στις επιμέρους θεματικές του.

Η πυκνότητα της γραφής και τα ζητήματα που συνάπτονται του κυρίως θέματος που πραγματεύεται ο συγγραφέας, καταμαρτυρούν πως ένα βιβλίο τριακοσίων μόλις σελίδων μπορεί να είναι ένα ολοφώτεινο παράθυρο στην απελευθερωτική γνώση. Ανεπιφύλακτα, το βιβλίο του Περικλή Παυλίδη *Η γνώση στη διαλεκτική της κοινωνικής εξέλιξης* αποτελεί μία τέτοια περίπτωση.

Παύλος Μουρουζίδης